ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 159.922.4:159.947.5:314.74-055.2

Jurayeva Shaxnoza Saatmuradovna,
International School of Finance Technology and Science instituti mustaqil izlanuvchisi

ISHSIZ AYOLLARNING SHAXSIY-EMOTSIONAL XUSUSIYATLARIGA ISHSIZLIK DAVOMIYLIGI, YOSH VA OILAVIY HOLAT OMILLARINING TA’SIRI

Annotatsiya. Maqolada ishsiz ayollarning shaxsiy-emotsional xususiyatlariga ishsizlik davomiyligi, yosh va oilaviy holat omillarining ta’siri empirik tadqiq etilgan. Farg‘ona, Samarqand va Toshkent viloyatlaridan 203 nafar ishsiz ayol ishtirokidagi tadqiqotda to‘rtta psixodiagnostik metodika qo‘llanilib, Mann-Uitni U-mezoni va Kruskal-Uollis H-mezoni asosida qiyosiy tahlil o‘tkazildi. Natijalarga ko‘ra, ishsizlik davomiyligi eng ko‘p ko‘rsatkichni differensiallashtiruvchi omil bo‘lib chiqdi: 11–25 yil davomida ishsiz bo‘lgan ayollarda o‘z holatini baholash ($U=2351$; $p<0,05$), emotsional holatning barcha to‘rt shkalasi, samimiylik ($U=2257,5$) va o‘z-o‘zini qabul qilish ($U=2293,5$) hamda kommunikativ, romantik, gnostik va gedonistik hissiy yo‘nalishlar nisbatan past qayd etildi. Yosh omili bo‘yicha glorik ($H=9,396$) va pugnistik ($H=6,480$) hislarda hamda ichki ziddiyat ko‘rsatkichida ($H=7,915$) tafovutlar aniqlanib, ichki ziddiyatning eng yuqori darajasi 26–35 yoshdagi ayollarga to‘g‘ri keldi. Oilaviy holat esa energiya ($H=9,577$), yuksalish ($H=8,049$) va o‘z-o‘zini idora qilish ($H=12,545$) ko‘rsatkichlarida differensial namoyon bo‘ldi. Olingan ma’lumotlar psixologik yordam resurslarini xavf darajasi yuqori guruhlarga yo‘naltirish uchun empirik asos beradi.

Kalit so‘zlar: *ishsizlik davomiyligi, yosh omili, oilaviy holat, ishsiz ayollar, psixologik resurslar, ichki ziddiyat, o‘z-o‘zini qabul qilish, differensial tahlil, emotsional yo‘nalganlik, psixologik skrining.*

ВЛИЯНИЕ ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ БЕЗРАБОТИЦЫ, ВОЗРАСТА И СЕМЕЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ НА ЛИЧНОСТНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ БЕЗРАБОТНЫХ ЖЕНЩИН

Аннотация. В статье эмпирически исследовано влияние продолжительности безработицы, возраста и семейного положения на личностно-эмоциональные особенности безработных женщин. В исследовании с участием 203 безработных женщин из Ферганской, Самаркандской и Ташкентской областей применены четыре психодиагностические методики; сравнительный анализ проведён с использованием критериев U Манна-Уитни и H Краскела-Уоллиса. Продолжительность безработицы оказалась фактором, дифференцирующим наибольшее число показателей: у женщин, не имеющих работы 11–25 лет, ниже оказались самооценка состояния ($U=2351$; $p<0,05$), все четыре шкалы эмоционального состояния, открытость ($U=2257,5$) и самопринятие ($U=2293,5$), а также коммуникативная, романтическая, гностическая и гедонистическая эмоциональные направленности. По возрасту различия выявлены в глорических ($H=9,396$) и пугнических ($H=6,480$) чувствах и во внутренней конфликтности ($H=7,915$), наибольший уровень которой отмечен у женщин 26–35 лет. Семейное положение дифференцировало энергичность

(H=9,577), эмоциональный подъём (H=8,049) и саморуководство (H=12,545). Полученные данные дают эмпирическое основание для адресного распределения ресурсов психологической помощи.

Ключевые слова: *продолжительность безработицы, возрастной фактор, семейное положение, безработные женщины, психологические ресурсы, внутренняя конфликтность, самопринятие, дифференциальный анализ, эмоциональная направленность, психологический скрининг.*

THE INFLUENCE OF UNEMPLOYMENT DURATION, AGE AND MARITAL STATUS ON THE PERSONAL-EMOTIONAL CHARACTERISTICS OF UNEMPLOYED WOMEN

Abstract. The article empirically examines the influence of unemployment duration, age and marital status on the personal-emotional characteristics of unemployed women. Four psychodiagnostic instruments were administered to 203 unemployed women from the Fergana, Samarkand and Tashkent regions, and comparative analysis was conducted using the Mann-Whitney U-test and the Kruskal-Wallis H-test. Unemployment duration differentiated the largest number of indicators: women unemployed for 11–25 years scored lower on self-state assessment (U=2351; p<.05), on all four emotional state scales, on openness (U=2257.5) and self-acceptance (U=2293.5), and on communicative, romantic, gnostic and hedonistic emotional orientations. Age-related differences emerged for gloric (H=9.396) and pugnistic (H=6.480) feelings and for internal conflict (H=7.915), the highest level of which was recorded among women aged 26–35. Marital status differentiated energy (H=9.577), elation (H=8.049) and self-guidance (H=12.545). The findings provide an empirical basis for targeting psychological support resources at the groups facing the highest risk.

Keywords: *unemployment duration, age factor, marital status, unemployed women, psychological resources, internal conflict, self-acceptance, differential analysis, emotional orientation, psychological screening.*

KIRISH

Ishsizlikning shaxsga ko‘rsatadigan ta’siri statik hodisa emas: u vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boradigan dinamik jarayon sifatida kechadi. Zamonaviy tadqiqotlarda ishsizlikning psixologik oqibatlari bandlik maqomining o‘zi bilan emas, balki uning davomiyligi, shaxsning hayotiy bosqichi va mavjud ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi bilan bog‘liq ravishda namoyon bo‘lishi tobora ko‘proq e’tirof etilmoqda [11]. Ayolning yoshi va oilaviy holati esa uning ishsizlik sharoitida psixologik resurslarni safarbar etish imkoniyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur masalaning ilmiy dolzarbligi ikki jihat bilan belgilanadi. Birinchidan, ishsizlikning psixologik oqibatlarini yagona umumlashgan «salbiy ta’sir» sifatida talqin qilish amaliy jihatdan samarasizdir: psixologik yordam resurslarini to‘g‘ri taqsimlash uchun aynan qaysi guruhlar yuqori xavf zonasida ekanligini bilish talab etiladi. Ikkinchidan, ishsizlik davomiyligi, yosh va oilaviy holat omillarining ta’siri bir xil kuchda emas va turli psixologik komponentlarga turlicha yo‘nalgan bo‘lishi mumkin, bu esa ularni alohida-alohida emas, balki qiyosiy tarzda tadqiq etishni taqozo etadi.

Masalaning amaliy ahamiyati davlat siyosati darajasida ham qo‘yilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-sonli farmoni oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlash vazifalarini belgilab, ularning bandligi va ijtimoiy himoyasini yaxlit tizim sifatida qarashni ko‘zda tutadi [1]. Bandlikka ko‘maklashish choralarining psixologik komponenti esa, odatda, differensiallashtirilmagan holda qoladi — aynan shu bo‘shliq mazkur tadqiqotning amaliy motivini tashkil etadi.

Maqolaning maqsadi ishsizlik davomiyligi, yosh va oilaviy holat omillarining ishsiz ayollarning shaxsiy-emotsional xususiyatlariga ta’sirini empirik aniqlash hamda ularning differensial roli asosida psixologik yordamning ustuvor yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ishsizlik davomiyligining psixologik ahamiyati M.Jahodaning latent funksiyalar nazariyasi doirasida izohlanadi: bandlik qondiradigan vaqtning tuzilmalashuvi, ijtimoiy aloqalar, umumiy maqsadlarga daxldorlik va ijtimoiy maqom kabi ehtiyojlar qisqa muddatli ishsizlikda avvalgi ijtimoiy aloqalar hisobiga qisman saqlanib qolishi mumkin, uzoq muddatli ishsizlikda esa ularning qoplash manbalari asta-sekin qisqaradi [10]. P.B.Warrning vitamin modeli ushbu jarayonni psixologik «vitaminlar» tanqisligining to‘planib borishi sifatida izohlaydi: muhit beradigan nazorat imkoniyati, ko‘nikmalarni qo‘llash, maqsad qo‘yish va ijtimoiy aloqa kabi komponentlarning yetishmasligi ruhiy salomatlikni bosqichma-bosqich zaiflashtiradi [13].

Empirik umumlashtirishlar bu nazariy chizmani asosan tasdiqlaydi. K.I.Paul va K.Mozerning meta-tahlili ishsizlik davomiyligi bilan ruhiy salomatlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatgan, ayni vaqtda bu bog‘liqlik chiziqli bo‘lmasligi mumkinligini qayd etgan [11]. M.Bartlining tahlili esa sabab yo‘nalishi masalasini alohida qo‘yadi: ishsizlik salomatlikni yomonlashtirishi ham, salomatlikning oldindan zaifligi mehnat bozoridan chetlashish ehtimolini oshirishi ham mumkin, shuning uchun kesimiy ma’lumotlar asosida bir tomonlama sababiy xulosa chiqarish metodologik jihatdan asossizdir [8].

Yosh omilining roli D.E.Superning hayot davomidagi kasbiy rivojlanish konsepsiyasi asosida tushuntiriladi. Unga ko‘ra, shaxsning kasbiy faoliyatga munosabati va o‘zini kasbiy jihatdan ro‘yobga chiqarish ehtiyoji hayot bosqichlariga ko‘ra o‘zgaradi: shakllanish bosqichida kasbiy identiklikni o‘rnatish, barqarorlashuv bosqichida esa erishilgan mavqeni mustahkamlash vazifasi dolzarblashadi [12]. E.Eriksonning psixosotsial rivojlanish konsepsiyasi ham shu yo‘nalishda muhim talqin beradi: erta yetuklik davrida yaqinlik va izolyatsiya, keyingi bosqichlarda esa generativlik va stagnatsiya qarama-qarshiligining hal etilishi shaxsning o‘ziga munosabatini belgilovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi [9].

Oilaviy holatning psixologik roli bo‘yicha ilmiy adabiyotlarda ikki xil pozitsiya mavjud. Birinchi yondashuvga ko‘ra, turmush o‘rtog‘ining mavjudligi ijtimoiy va

emotsional qo‘llab-quvvatlash manbai sifatida ishsizlikning salbiy ta’sirini yumshatadi. Ikkinchi yondashuvga ko‘ra esa, murakkab hayotiy vaziyat, xususan turmush o‘rtog‘ini yo‘qotish, muayyan sharoitlarda shaxsning ichki resurslarini safarbar etuvchi omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ishsiz ayollar bilan psixologik ish mazmuni G.I.Yefremovaning tadqiqotlarida kasbiy qo‘llab-quvvatlash tizimi sifatida ishlab chiqilgan: muallif yordam dasturlarini ayolning kasbiy maqomi, motivatsiyasi va o‘ziga munosabati bilan bog‘liq holda loyihalashtirishni asoslaydi [5]. Mahalliy adabiyotlarda xotin-qizlarning ijtimoiy faolligi, oilaviy rollari va shaxsiy xususiyatlari keng yoritilgan [2]. Shunga qaramay, ishsiz ayollarda ishsizlik davomiyligi, yosh va oilaviy holat omillarining qiyosiy roli mustaqil tadqiqot predmeti sifatida yetarlicha o‘rganilmagan — mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda Farg‘ona, Samarqand va Toshkent viloyatlaridan 203 nafar ishsiz ayol ishtirok etdi. Tanlanma va diagnostika dasturi muallifning dissertatsiya tadqiqoti doirasida shakllantirilgan [3]. Ma’lumotlar to‘plash uchun «Shaxsning o‘z holatini baholash» testi, B.I.Dodonovning «Shaxsning umumiy hissiy yo‘nalganligini aniqlash» metodikasi [4], «Hissiy holatlarda o‘z-o‘zini baholash» metodikasi hamda S.R.Pantileyevning «Shaxsning o‘z-o‘ziga munosabatini baholash» metodikasi qo‘llanildi [7].

Respondentlar uchta mezon bo‘yicha guruhlarga ajratildi: ishsizlik davomiyligi (1–10 yil — 113 nafar; 11–25 yil — 90 nafar), yosh (18–25; 26–35; 36–45; 46 yoshdan yuqori) hamda oilaviy holat (oilali, ajrashgan, beva, turmushga chiqmagan). Taqsimotning normal bo‘lmagani hisobga olinib, ikki mustaqil guruhni qiyoslashda Mann-Uitnining U-mezoni, uchdan ortiq guruhni qiyoslashda esa Kruskal-Uollisning H-mezonidan foydalanildi; mezon tanlovi va natijalarni talqin qilish tartibi A.D.Nasledov tavsiya etgan noparametrik tahlil protokoliga muvofiq amalga oshirildi [6]. Statistik ahamiyatlilik darajasi $p<0,05$ va $p<0,01$ sifatida qabul qilindi; natijalar o‘rtacha rang ko‘rsatkichlari orqali taqdim etilgan.

NATIJALAR

Dastlab ishsiz ayollarning umumiy hissiy yo‘nalganligi ishsizlik muddatiga ko‘ra qiyosiy tahlil qilindi (1-jadval).

1-jadval. Umumiy hissiy yo‘nalganlik ko‘rsatkichlarining ishsizlik muddatiga ko‘ra tafovutlari (n=203)

Shkalalar	Ishsizlik muddati 1–10 yil (n=113)	Ishsizlik muddati 11–25 yil (n=90)	U	p
Altruistik hislar	102,91	97,63	2787	0,625
Kommunikativ hislar	105,71	84,17	2316	0,047*
Glorik hislar	101,62	103,84	2875,5	0,838
Praksik hislar	102,31	100,53	2888,5	0,869

Pugnistik hislar	105,04	87,41	2429,5	0,105
Romantik hislar	107,32	76,46	2046	0,005**
Gnostik hislar	106,35	81,13	2209,5	0,020*
Estetik hislar	103,19	96,29	2740	0,525
Gedonistik hislar	106,43	80,73	2195,5	0,018*
Akizitiv hislar	103,69	93,90	2656,5	0,368

Izoh: * p<0,05; ** p<0,01.

O‘n komponentdan to‘rttasi — kommunikativ, romantik, gnostik va gedonistik hislar — bo‘yicha statistik jihatdan ahamiyatli tafovutlar aniqlandi. To‘rt holatda ham uzoq muddat ishsiz bo‘lgan ayollarning o‘rtacha rangi pastroq chiqdi, eng katta tafovut esa romantik hislarda kuzatildi. B.I.Dodonov tasnifida romantik emotsiyalar yangilik, noodatiylik, idealga intilish va hayot taassurotlarining emotsional boyligini aks ettirgani sababli, mazkur natijani faqat oilaviy-romantik munosabatlar bilan cheklab talqin qilish metodologik jihatdan to‘g‘ri emas [4].

Shu bilan birga, altruistik, glorik, praksik, pugnistik, estetik va akizitiv hislarda ahamiyatli tafovut aniqlanmadi. Bu natija muhim: ishsizlik davomiyligi emotsional sohaning barcha komponentlarini emas, balki avvalo ijtimoiy aloqa, yangilik va zavq bilan bog‘liq yo‘nalishlarni differensiallashtiradi. Boshqacha aytganda, uzoq muddatli ishsizlik sharoitida g‘amxo‘rlik va faoliyatga yo‘nalgan emotsional ehtiyojlar nisbatan barqaror saqlanib qolar ekan.

Navbatdagi bosqichda o‘z holatini baholash, emotsional holat va o‘z-o‘ziga munosabat ko‘rsatkichlari ishsizlik muddatiga ko‘ra qiyoslandi (2-jadval).

2-jadval. O‘z holatini baholash, emotsional holat va o‘z-o‘ziga munosabat ko‘rsatkichlarining ishsizlik muddatiga ko‘ra tafovutlari (n=203)

Shkalalar	Ishsizlik muddati 1–10 yil (n=113)	Ishsizlik muddati 11–25 yil (n=90)	U	p
O‘z holatini baholash	105,51	85,17	2351	0,032*
Xotirjamlik	108,51	70,73	1845,5	0,000**
Energiya	107,04	77,81	2093,5	0,007**
Yuksalish	106,19	81,90	2236,5	0,023*
O‘ziga ishonch	107,40	76,06	2032	0,003**
Samimiylik	106,06	82,50	2257,5	0,024*
O‘z-o‘zini qadrlash	103,13	96,57	2750	0,538
O‘z-o‘zini qabul qilish	105,85	83,53	2293,5	0,037*

Izoh: * p<0,05; ** p<0,01.

Jadval ma’lumotlari ishsizlik davomiyligining ta’siri keng qamrovli ekanligini ko‘rsatadi. Emotsional holatning barcha to‘rt shkalasi bo‘yicha uzoq muddat ishsiz bo‘lgan ayollarda o‘rtacha ranglar pastroq bo‘lib, eng yuqori statistik ahamiyat xotirjamlik shkalasida qayd etildi. Metodika kalitida yuqori qiymat xotirjamlik qutbini ifodalashidan kelib chiqilsa, mazkur natija uzoq muddatli ishsizlik sharoitida

xavotirlanish tendensiyasining kuchayishi mumkinligini ko‘rsatadi. O‘ziga ishonch shkalasidagi tafovut ham yuqori ahamiyatga ega bo‘ldi: uzoq vaqt mehnat faoliyatidan chetda qolish ilgari egallangan kasbiy ko‘nikmalarning zamonaviy talablarga mosligiga nisbatan shubha uyg‘otishi mumkin.

O‘z-o‘ziga munosabat tizimida esa ta’sir tanlab namoyon bo‘ldi. Samimiylik va o‘z-o‘zini qabul qilish ko‘rsatkichlarida ahamiyatli tafovut aniqlangan bo‘lsa, o‘z-o‘zini qadrlashda tafovut qayd etilmadi. Ushbu natija nazariy jihatdan muhim: ishsizlik davomiyligi shaxsning o‘zini ochiq anglash va mavjud holicha qabul qilish bilan bog‘liq komponentlarga sezgirroq ta’sir ko‘rsatar ekan, shaxsiy qadr-qimmat hissi esa oilaviy rollar, yaqinlarning e’tirofi va boshqa ijtimoiy resurslar hisobiga nisbatan barqaror saqlanib qolishi mumkin [7].

Yosh guruhlari kesimidagi tahlil natijalari 3- va 4-jadvallarda keltirilgan.

3-jadval. Umumiy hissiy yo‘nalganlik ko‘rsatkichlarining yosh bo‘yicha tafovutlari (n=203)

Shkalalar	18–25 yosh	26–35 yosh	36–45 yosh	46+ yosh	H	p
Altruistik hislar	124,67	96,44	106,49	101,09	3,141	0,370
Kommunikativ hislar	120,83	95,45	107,63	104,02	3,159	0,368
Glorik hislar	62,92	101,71	113,90	88,50	9,396	0,024*
Praksik hislar	81,67	98,68	106,57	113,52	3,133	0,372
Pugnistik hislar	114,00	95,47	114,63	86,78	6,480	0,040*
Romantik hislar	111,33	107,06	100,85	78,54	4,772	0,189
Gnostik hislar	112,67	94,36	113,76	94,87	5,199	0,158
Estetik hislar	118,75	96,55	104,43	109,78	2,383	0,497
Gedonistik hislar	92,75	105,35	100,84	95,72	0,920	0,821
Akizitiv hislar	105,42	108,23	94,13	96,41	2,615	0,455

Izoh: * $p<0,05$; ** $p<0,01$.

Yosh omili bo‘yicha o‘n komponentdan ikkitasida ahamiyatli tafovut aniqlandi. Glorik emotsiyalar bo‘yicha eng yuqori o‘rtacha rang 36–45 yoshdagi ayollarda, eng past ko‘rsatkich esa 18–25 yoshdagi respondentlarda qayd etildi. Glorik yo‘nalganlik muvaffaqiyatga erishish, atrofdagilar tomonidan e’tirof etilish va o‘z qadr-qimmatini tasdiqlash ehtiyojini aks ettiradi [4]. 36–45 yoshdagi ayollarda uning nisbatan yuqori namoyon bo‘lishini ushbu davrda shaxsiy va ijtimoiy tajribaning to‘planishi, oilaviy mas’uliyatning ortishi hamda erishilgan hayotiy natijalarni qayta baholash ehtiyojining kuchayishi bilan izohlash mumkin. Eng kichik yosh guruhidagi past ko‘rsatkich esa kasbiy identiklik va ijtimoiy mavqening hali barqaror shakllanish bosqichida ekanligi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin [12].

Pugnistik hislarda ham tafovut qayd etilib, eng yuqori ko‘rsatkichlar 36–45 va 18–25 yoshdagi ayollarda, eng past ko‘rsatkich esa 46 yoshdan yuqori

respondentlarda kuzatildi. Demak, qiyinchiliklarni yengishga yo‘nalgan emotsional faollik yosh bo‘yicha chiziqli emas, balki hayotiy bosqichga xos vazifalar bilan bog‘liq holda differensial namoyon bo‘lmoqda.

O‘z-o‘ziga munosabat ko‘rsatkichlari bo‘yicha yosh guruhlarining qiyosi 4-jadvalda berilgan.

4-jadval. O‘z-o‘ziga munosabat ko‘rsatkichlarining yosh bo‘yicha tafovutlari (n=203)

Shkalalar	18–25 yosh	26–35 yosh	36–45 yosh	46+ yosh	H	p
Samimiylik	110,75	97,88	107,26	99,80	1,470	0,689
O‘z-o‘ziga ishonch	105,42	99,98	106,74	95,00	0,983	0,805
O‘z-o‘zini idora qilish	111,67	98,71	101,01	114,22	1,714	0,634
O‘ziga munosa-batning aks etishi	123,75	99,59	102,46	99,80	1,952	0,582
O‘z-o‘zini qadrlash	104,58	97,22	108,45	102,37	1,579	0,664
O‘z-o‘zini qabul qilish	98,00	100,77	112,34	78,87	5,975	0,113
O‘z-o‘ziga bog‘liqlik	75,58	106,98	97,74	106,76	3,858	0,277
Ichki ziddiyat	106,00	111,89	86,70	102,15	7,915	0,048*
O‘z-o‘zini ayblash	101,00	105,74	104,57	78,67	4,340	0,227

Izoh: * $p<0,05$; ** $p<0,01$.

O‘z-o‘ziga munosabat tizimining to‘qqiz komponentidan faqat bittasi — ichki ziddiyat — yosh bo‘yicha ahamiyatli tarzda differensiallashdi. Eng yuqori o‘rtacha rang 26–35 yoshdagi ayollarda, eng past ko‘rsatkich esa 36–45 yoshdagilarda qayd etildi. 26–35 yosh davrida ayollar uchun oila qurish, farzand tarbiyasi, moddiy barqarorlikka erishish va kasbiy o‘zini namoyon etish vazifalari bir vaqtning o‘zida dolzarblashadi. Ish faoliyatining mavjud emasligi mazkur ehtiyojlarning to‘laqonli amalga oshirilishiga to‘sqinlik qilib, real imkoniyatlar bilan hayotiy maqsadlar o‘rtasidagi nomuvofiqlikni kuchaytiradi.

36–45 yoshdagi ayollarda ichki ziddiyatning nisbatan past namoyon bo‘lishini esa hayotiy tajribaning ortishi, o‘z imkoniyatlarini realistik baholash va qadriyatlar tizimining barqarorlashuvi bilan izohlash mumkin. Bu davrga kelib ideal «Men» bilan real «Men» o‘rtasidagi tafovutning qisqarishi o‘zidan norozilik darajasining pasayishiga xizmat qiluvchi psixologik omil sifatida namoyon bo‘ladi [9]. Qolgan sakkiz komponentda ahamiyatli tafovutlarning aniqlanmagani esa ishsizlik bilan bog‘liq umumiy stressogen sharoitlar ayrim yoshga xos psixologik farqlarni susaytirishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Oilaviy holat kesimidagi natijalar 5- va 6-jadvallarda keltirilgan.

5-jadval. Emotsional holat ko‘rsatkichlarining oilaviy holat bo‘yicha tafovutlari (n=203)

Shkalalar	Oilali	Ajrashgan	Beva	Turmushga chiqmagan	H	p
Xotirjamlik	99,23	106,62	135,36	122,70	3,575	0,311
Energiya	103,84	78,88	151,57	92,00	9,577	0,023*
Yuksalish	101,30	88,85	156,43	117,40	8,049	0,045*
O‘ziga ishonch	101,85	92,04	139,93	105,80	3,986	0,263

Izoh: * p<0,05; ** p<0,01.

Energiya-charchoq va yuksalish-tushkunlik shkalalarida oilaviy holat guruhlari o‘rtasida ahamiyatli tafovutlar aniqlandi. Ikkala shkalada ham eng yuqori o‘rtacha rang beva ayollarda qayd etildi, eng past ko‘rsatkich esa ajrashgan ayollarda kuzatildi. Xotirjamlik va o‘ziga ishonch shkalalarida esa ahamiyatli tafovut aniqlanmadi.

6-jadval. O‘z-o‘ziga munosabat ko‘rsatkichlarining oilaviy holat bo‘yicha tafovutlari (n=203)

Shkalalar	Oilali	Ajrashgan	Beva	Turmushga chiqmagan	H	p
Samimiylik	101,90	99,94	99,43	119,60	0,545	0,909
O‘z-o‘ziga ishonch	99,50	113,31	105,29	121,00	1,914	0,590
O‘z-o‘zini idora qilish	96,32	115,10	140,29	167,90	12,545	0,006**
Aks etishi	100,47	113,40	99,64	96,40	1,211	0,750
O‘z-o‘zini qadrlash	100,50	105,81	116,50	111,40	0,809	0,847
O‘z-o‘zini qabul qilish	99,65	121,12	87,71	100,10	3,557	0,313
O‘z-o‘ziga bog‘liqlik	102,13	103,08	90,50	108,10	0,350	0,950
Ichki ziddiyat	101,15	108,00	130,21	59,50	4,787	0,188
O‘z-o‘zini ayblash	103,31	95,85	106,86	84,00	0,922	0,820

Izoh: * p<0,05; ** p<0,01.

To‘qqiz komponentdan faqat o‘z-o‘zini idora qilish ko‘rsatkichi oilaviy holat bo‘yicha ahamiyatli tarzda differensiallashdi; o‘rtacha rang oilali ayollardan ajrashgan va beva ayollar tomon, so‘ng turmushga chiqmaganlar tomon izchil ortib bordi. Shu o‘rinda metodologik ehtiyotkorlik zarur: turmushga chiqmagan ayollar guruhining hajmi boshqa guruhlarga nisbatan sezilarli darajada kichik bo‘lgani sababli ushbu guruhdagi o‘rtacha rang baholari beqaror bo‘lishi mumkin [6]. Shu bois xulosa asosan hajmi yetarli bo‘lgan guruhlar — oilali, ajrashgan va beva ayollar — qiyosiga tayangan holda shakllantirildi.

Beva ayollarda o‘z-o‘zini idora qilish ko‘rsatkichining oilali va ajrashgan ayollarga nisbatan yuqoriligi turmush o‘rtog‘ini yo‘qotgandan keyin yuzaga keladigan yangi hayotiy vaziyatga moslashish zarurati bilan izohlanishi mumkin. Ayol ilgari o‘zaro taqsimlangan kundalik vazifalar, moliyaviy qarorlar va farzandlar tarbiyasini mustaqil hal etishga majbur bo‘ladi; bunday sharoit hissiyotlarni tartibga solish, murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilish va o‘z xulq-atvorini ongli boshqarishga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Ushbu talqin energiya va yuksalish shkalalari bo‘yicha olingan natijalar bilan ham mazmunan uyg‘unlashadi.

MUHOKAMA

Uch omilning qiyosiy tahlili ularning differensiallashtiruvchi kuchi bir xil emasligini ko‘rsatdi. Ishsizlik davomiyligi o‘rganilgan ko‘rsatkichlar ichida eng ko‘p — o‘n ikki ko‘rsatkich bo‘yicha ahamiyatli tafovutlar berdi; yosh omili uch ko‘rsatkichda, oilaviy holat esa uch ko‘rsatkichda differensial namoyon bo‘ldi. Bu ishsizlik davomiyligini psixologik xavfning birlamchi indikatori sifatida baholash uchun empirik asos beradi va meta-tahlil ma’lumotlari bilan mazmunan muvofiq keladi [11].

Ishsizlik davomiyligining kumulyativ ta’siri «psixologik resurslarning asta-sekin qisqarishi» mexanizmi orqali izohlanishi mumkin: dastlabki bosqichda faol ish qidirish, ijtimoiy aloqalarni saqlash va kasbiy istiqbolga umid bog‘lash uchun sarflanadigan ichki resurslar vaqt o‘tishi bilan kamayadi, bu esa o‘z navbatida yangi ish topish ehtimolini pasaytiruvchi salbiy spiralni yuzaga keltirishi mumkin. Mazkur talqin latent funksiyalar nazariyasi hamda vitamin modelining mantiqiga mos keladi: bandlik beradigan tuzilmalashtiruvchi omillar yo‘qolgach, ularning o‘rnini qoplaydigan manbalar cheklanib boradi [10; 13].

Shu bilan birga, kesimiy dizayn doirasida bunday sababiy talqinni isbotlangan deb hisoblash mumkin emas: dastlabki emotsional zaiflik ish qidirish faolligini pasaytirib, ishsizlik davomiyligini uzaytirgan bo‘lishi ham mumkin. Teskari sabab yo‘nalishi ehtimoli epidemiologik adabiyotlarda alohida muammo sifatida qo‘yilgan [8], uni hal etish esa longitudinal tadqiqotlarni talab qiladi.

Yosh omili bo‘yicha olingan natijalar ishsizlikning psixologik oqibatlari yoshga qarab chiziqli tarzda ortib yoki kamayib bormasligini ko‘rsatdi. 26–35 yosh guruhida ichki ziddiyatning kuchayishi mazkur davrning hayotiy vazifalar zichligi bilan bog‘liq bo‘lib, D.E.Superning konsepsiyasidagi kasbiy shakllanish bosqichiga to‘g‘ri keladi [12]. Aynan shu guruh psixologik yordamning ustuvor obyekti sifatida belgilanishi maqsadga muvofiqdir; amaliy nuqtai nazardan bu yordam dasturlarini ayolning kasbiy maqomi va motivatsiyasini hisobga olgan holda loyihalashtirish zarurligini bildiradi [5].

Oilaviy holat bo‘yicha aniqlangan tendensiya psixologik yordam falsafasiga oid muhim xulosa beradi. Beva ayollarda energiya, emotsional yuksalish va o‘zini idora qilishning nisbatan yuqori namoyon bo‘lishi majburiy mustaqillik va ko‘p qirrali mas’uliyat muayyan psixologik resurslarning safarbar bo‘lishiga turtki berishi

mumkinligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bevalikning o‘zi avtomatik ravishda yuqori emotsional barqarorlikni anglatmaydi: mazkur guruhdagi ko‘rsatkichlarga turmush o‘rtog‘idan ayrilganidan keyin o‘tgan vaqt, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, farzandlar mavjudligi, moddiy sharoit va individual rezilyentlik sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun natijalarni oilaviy maqomning bevosita oqibati sifatida emas, balki turli hayotiy sharoitlarda shaxsiy resurslarning differensial namoyon bo‘lishi sifatida talqin qilish maqsadga muvofiqdir [2].

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni qayd etish lozim: tanlanma uchta viloyat bilan chegaralangan; dizayn kesimiy bo‘lgani sababli aniqlangan tafovutlar sabab-oqibat munosabati sifatida talqin qilinmaydi; oilaviy holat guruhlarining hajmi teng emas, bu esa ayrim guruhlar bo‘yicha xulosalarning ishonchliligini cheklaydi; shuningdek, ishsizlik davomiyligi guruhlari ichida yosh va oilaviy holat omillarining o‘zaro ta’siri ko‘p omilli model asosida tekshirilmagan.

Xulosa va takliflar. Ishsizlik davomiyligi ishsiz ayollarning shaxsiy-emotsional xususiyatlarini eng ko‘p differensiallashtiruvchi omil bo‘lib chiqdi: o‘z holatini baholash, emotsional holatning barcha to‘rt shkalasi, samimiylik, o‘z-o‘zini qabul qilish hamda kommunikativ, romantik, gnostik va gedonistik hissiy yo‘nalishlar bo‘yicha ahamiyatli tafovutlar qayd etildi.

Ishsizlik davomiyligining ta’siri tanlab namoyon bo‘ladi: o‘z-o‘zini qadrlash, altruistik, praksik va estetik yo‘nalishlar nisbatan barqaror saqlanib qolgani ushbu komponentlarni psixologik yordamning tayanch resurslari sifatida qo‘llash imkonini beradi.

Yosh omili bo‘yicha 26–35 yoshdagi ayollarda ichki ziddiyat eng yuqori darajada qayd etilgan, bu mazkur guruhni psixologik yordamning ustuvor obyekti sifatida belgilashni asoslaydi.

Oilaviy holat energiya, emotsional yuksalish va o‘z-o‘zini idora qilish ko‘rsatkichlarida differensial namoyon bo‘lib, beva ayollardagi nisbatan yuqori ko‘rsatkichlar og‘ir hayotiy vaziyatga moslashish jarayonida shakllanuvchi adaptiv resurslar sifatida talqin qilinishi mumkin.

Bandlik xizmatlariga ishsiz ayollarni ro‘yxatga olish bosqichidayoq ularning ishsizlik davomiyligi, yoshi va oilaviy holatiga ko‘ra psixologik xavf darajasini baholovchi qisqa skrining tizimini joriy etish tavsiya etiladi; bu cheklangan resurslarni eng ehtiyoj sezuvchi guruhlarga yo‘naltirish imkonini beradi.

Psixologik yordam dasturlarini loyihalashtirishda erta aralashuv strategiyasiga urg‘u berish, ya’ni resurslarning sezilarli qisqarishini kutmasdan ishsizlikning dastlabki bosqichlarida profilaktik ishni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oila va xotin-qizlarni tizimli qo‘llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni.

2. G‘afforova M.Q. Ayollar psixologiyasi. – Toshkent, 2019.

3. Jurayeva Sh.S. Ishsiz ayollarda shaxsiylik va emotsional xususiyatlarning namoyon bo‘lishining psixologik omillari: psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2026. – 140 b.

4. Додонов Б.И. Эмоция как ценность. – М.: Политиздат, 1978. – 272 с.

5. Ефремова Г.И. Психологическое обеспечение профессиональной поддержки безработных женщин: дис. ... д-ра психол. наук. – М., 2002.

6. Наследов А.Д. SPSS: компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.

7. Пантилеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. – М.: МГУ, 1991. – 110 с.

8. Bartley M. Unemployment and ill health: understanding the relationship // Journal of Epidemiology and Community Health. – 1994. – Vol. 48, No. 4. – P. 333–337.

9. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. – New York: Norton, 1968. – 336 p.

10. Jahoda M. Employment and Unemployment: A Social-Psychological Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982. – 136 p.

11. Paul K.I., Moser K. Unemployment impairs mental health: Meta-analyses // Journal of Vocational Behavior. – 2009. – Vol. 74, No. 3. – P. 264–282.

12. Super D.E. A life-span, life-space approach to career development // Journal of Vocational Behavior. – 1980. – Vol. 16, No. 3. – P. 282–298.

13. Warr P.B. Work, Unemployment, and Mental Health. – Oxford: Clarendon Press, 1987. – 361 p.